

NAAR KAZACHSTAN, EEN VAN DE VIJF STANS

Hoe doe je dat, een land worden?

Wij kennen het land van Kazachgate, de wereld kent het van 'Borat'. De president schijnt zelfs te kunnen lachen om die karikatuur, die Kazachstan toch maar mooi op de kaart zette. Kristien Hemmerechts ging kijken in het jonge land, met zijn nog veel jongere hoofdstad. 'Alles is hier te groot, te veel, te overdadig.'

Foto's Ronnie Dankelman

In Xanadu liet Kubla Khan een pretpaleis bouwen.' Zo begint een beroemd gedicht van Samuel T. Coleridge. Dat pretpaleis bestaat nu écht, en wel in Astana, sinds 1997 de hoofdstad van Kazachstan. De oude hoofdstad, zo wordt gezegd, lag te ver weg van het noorden van het land. De banden met Rusland latenzich daar nog altijd gelden en er had weleens aan afscheuren kunnen worden gedacht. Nu woont de president in een paleis met een glanzende blauwe koepel, Kazachse vlaggen wapperen er in alle mogelijke afmetingen.

Het pretpaleis heet Khan Shatyr en is de grootste tent ter wereld – geen joert, want die zijn bolvormig. Het is een tent zoals een kind er eentje zou tekenen, maar met een punt die naar een kant overhelt. De tent lijkt om te vallen, wat vast niet zal gebeuren, al is ze niet helemaal waterdicht. Her en der lekt regen naar binnen. De zomer laat op zich wachten. Een gure wind giert tussen de hoge gebouwen, een tegenvaller voor al wie kinderanimatie in de openlucht had georganiseerd. Kazachstan viert zijn Dag van de Bescherming van het Kind, iedereen krijgt er vrijaf voor, ook soldaten. Er lopen opvallend veel mensen in uniform rond, maar zonder wapens – het zijn dagjestoeristen die de wonderlijke nieuwe wereld willen bezoeken die hier in een recordtempo verrijst. Een man meldt ons trots dat hij met zijn zonen op stap is, en die zijn allebei soldaat. De ene draagt zijn uniform, de andere niet, het is dus geen verplichting. In het toilet van een restaurant stuit ik op twee soldates die zich staan te schminken. Dat mag dus ook.

EEN KWESTIE VAN AFMETINGEN

Binnen in het pretpaleis heerst een permanente temperatuur van 24 graden, een luxe in een gebied waar het meestal of heel koud is, of heel warm. Op de hoogste verdieping kun je luieren op een artificieel strand of stoeien in een zwembad, maar de toegang is afgesloten. Het entreegeld is hoog en op de andere verdiepingen hoef je niets te betalen. Je vindt er een miniwildwaterbaan, een minidinopark, een mininigolf, en winkels, héél veel winkels, winkels zonder klanten, het aanbod is ettelijke keren groter dan de vraag. Ook elders in de stad is dat zo. Langs pretparkattracties en terrasjes wordt vooral gekuierd. Voor-

NAAR KAZACHSTAN

lopig lijkt het te volstaan dat die dingen bestaan: kijk eens wat wij allemaal hebben gepresteerd. In afwachting dat er wél wordt gekocht, hebben westerse merken zich hier genesteld: Zara, Versace, Burger King, Starbucks, Levi's, Adidas. Het café op de vloer van de tent heet Big Ben. We gaan er een kop koffie drinken, als enige gasten. Het verschil tussen oost en west lijkt gereduceerd tot een kwestie van afmetingen: alles is hier te groot, te veel, te overdadig. Er moet worden uitgepakt.

Ironisch genoeg is pretpaleis Khan Shatyr ontworpen door een Britse architect. In de negentiende eeuw speelden Rusland en Groot-Brittannië een kat- en muisspel om de controle over Centraal-Azië te verwerven. *The Great Game*, noemden de Britten het, alsof het echt een spel betrof. Zij verloren, wat niet verwonderlijk was. Al in de jaren dertig van de achttiende eeuw kregen de Russen voet aan wal. De Kazachen hadden ze geïnviteerd, wat achteraf gezien geen slimme zet was, maar ze zaten klem tussen hamer en aambeel, dreigden te worden overrompeld door de Zhungaren uit het oosten, een volk waarvan ik nooit eerder had gehoord. Maar de geschiedenis van Kazachstan bulkt van de namen waarvan je nog nooit hebt gehoord.

GOUDEN HANDDRUK

Peter de Grote kennen we natuurlijk wél, hij was tsaar toen Ablai Khan bij hem aanklopte. Khan wordt beschouwd als de vader des vaderlands, al bestond dat vaderland toen nog niet, maar hij had toch al bedacht dat de Kazachen eendrachtig moesten optreden. De Russen begonnen het gebied al gauw als een kolonie te behandelen. Ze bouwden forten, legden spoorlijnen aan, gingen katoen kweken, tapten water van de rivieren af om dat dorstige gewas te laven. Na de Oktoberrevolutie werd dit deel van de wereld bijna onvermijdelijk bij de Sovjet-Unie ingelijfd. De Sovjetbonzen trokken lijnen op een landkaart, en voilà, vijf stans – 'stan' betekent land – waren geboren: Kazachstan, Turkmenistan, Oezbekistan, Tadzjikistan, Kirgistan. De Sovjet-Unie viel uit elkaar en de vijf stans werden willens nillens onafhankelijk. Hoe doe je dat, een land worden? Hoe begin je aan een eigen identiteit, een eigen geschiedenis, eigen mythes? Waar haal je nationale trots vandaan?

Astana, sinds 1997 de hoofdstad. In het midden de stalen 'levensboom' Bayterek, precies 97 meter.

Begraafplaats in de omgeving van Astana.

Je kunt een hoge toren bouwen, de Bayterek bijvoorbeeld. Die is 97 meter hoog, want Astana werd in 1997 de hoofdstad. Bayterek, levensboom, verwijst naar een oude legende over een vogel die ieder jaar een ei in de kruin legt, maar een draak peuzelt het op, en zo gaat het almaar door, net zoals winter en zomer elkaar eindeloos afwisselen. Deze levensboom is van staal. Een snelle lift in de stam voert je naar het ei, aan de buitenkant een 'gouden' bol die schittert in de zon. Voor Kazachstan is de Bayterek wat

het Atomium is voor België en de Eiffeltoren voor Parijs. Binnen in de bol heb je een magnifiek uitzicht over de stad, verstrekt die zich uit, almaar grotere happen worden uit de steppe genomen, maar die raakt voorlopig niet opgepeuzeld. Als Kazachstan aan één ding geen gebrek heeft, dan is het wel aan plaats.

Centraal in de bol staat een sokkel met een zilveren plaat die vijf kilo weegt. Daarop rust een klomp goud van twee kilo en in die klomp staat de afdruk van de hand van de

Suppoost in het Militair Historisch Museum in Astana.

president. Zijn hand is vast kleiner, fluistert iemand ons oneerbiedig toe, maar ook hij schuift geduldig aan om zijn hand in die van de president te leggen. Kinderen worden opgetild om de afdruk aan te raken, mollige babyhandjes grijpen er gretig naar. Mensen poseren blij, gelukkig, trots, maken foto's en selfies. Er staan geen bewakers, geen agenten, geen soldaten. Dit is geen verplicht nummertje.

De luchthaven van Astana is naar de president genoemd, op elk scherm bij de

check-ins staan zijn initialen, NN, gevolgd door zijn naam, Nursultan Nazarbayev. Wanneer we in Astana arriveren, staat hij op de voorpagina van *The Asian Times*, hij prijkt er zelfs twee keer, een keer met Poetin en een keer met glunderende mensen in klederdracht. In het straatbeeld is hij verrasend genoeg niet alomtegenwoordig: geen standbeelden, geen bustes, hooguit af en toe een verkleurde affiche van de president omringd door een schare blije kindertjes. Het is een rol die hij zich wel vaker aanmeet, die

Langs pretpark-
attracties en terrasjes
wordt vooral gekuierd.
Voorlopig lijkt het
te volstaan dat die
glimmende dingen
bestaan: kijk eens
wat wij allemaal
hebben gepresteerd

van welwillende opa van de natie, dag en nacht in de weer voor zijn dankbare volk.

Nazarbayev begon zijn leven als zoon van een schaapsherder. Hij ging werken in een staalfabriek en klom op in de rangen van de Sovjet-hiërarchie. In juni 1989 werd hij leider van de Communistische Partij in Kazachstan. Hij stond sceptisch tegenover onafhankelijkheid, geloofde niet dat die een goede zaak zou worden voor het land, maar uiteindelijk had hij geen keus. Op 16 december 1991 verklaarde Kazachstan als laatste republiek van de Sovjet-Unie de onafhankelijkheid. Nazarbayev werd president. Het was een drastische breuk met het verleden en tegelijkertijd was er continuïteit.

KARKASPOLO

België kent het land van Kazachgate en de wereld kent het van *Borat*, de film met Sacha Baron Cohen. Naar verluidt kan Nazarbayev om die karikaturale voorstelling lachen. Negatieve publiciteit is beter dan helemaal geen. Nieuwsgierigen willen weten wat er nu eigenlijk van aan is. Zijn Kazachen werkelijk zo primitief?

Vandaag luidt het antwoord 'nee'. De gast uit het buitenland hoeft geen kamelenmelk meer te drinken, of de hersenen uit een gekookte schapenkop op te lepelen, of paardenvlees te eten, al blijft een bezoek aan de vleeshal van de bazaar af te raden voor teerhartigen. Karkassen hangen er aan haken in niet-gekoelde ruimtes, ingewanden liggen in bakken te wachten op kopers, schapenkoppen zijn uitgestald, hompen vlees worden op karretjes vervoerd.

En er is natuurlijk kokpar, een soort polo dat gespeeld wordt met de karkas van een

geit. De sport wordt alleen in de wintermaanden beoefend, waardoor wegeen wedstrijd hebben kunnen bijwonen. Tot de bizarre Kazachse gewoonten behoort verder kyz kuu, waarbij een mannelijke ruiter een vrouwelijke moet proberen te vangen, waarna zij hem achterna mag zitten en met haar zweep te lijf mag gaan.

Van de Sovjets hebben de Kazachen dan weer geleerd de waarheid ongegeneerd naar hun hand te zetten. In het filmpje over de opening van de prestigieuze Wereldtentoonstelling van 2017 zijn beelden gemonterd van een eerder bezoek van paus Johannes Paulus II, waardoor het lijkt dat Nazarbajev ook hem op de Wereldtentoonstelling welkom heette, wat uiteraard niet kon. De paus was toen al jaren dood.

Het Kazachse paviljoen kan nog altijd worden bezocht. Net als het ei in de kruin van Bayterek is het gebouwd in de vorm van een bol. Het paviljoen is gewijd aan de energie van de toekomst, die zal schoon en groen zijn, met Kazachstan als pionier en drijvende kracht. Pas wanneer je weer buiten staat, besef je dat er met geen woord over gas en olie is gerept, terwijl Kazachstan daar gigantische voorraden van heeft én er zijn huidige welvaart aan dankt.

Hoe hard het paviljoen ook glimt, je mag het niet te aandachtig bekijken. Anders zie je het verval, dat lijkt in Kazachstan in te zetten nog voor een gebouw af is. Komt het door de extreme weersomstandigheden? Wordt er te snel gebouwd? Of met minderwaardige materialen? De slordige afwerking lijkt de pret niet te bederven. We herkennen gezinnen die we de dag voordien in Bayterek hebben gezien. Opnieuw genieten ze merkbaar van al dit moois zonder zich te storen aan de vele toestellen die het tijdelijk – of definitief? – laten afweten. Het is iets waarmee in Kazachstan voorlopig moet worden geleefd. De douchecabine in onze hotelkamer heeft zes sproeiers links en rechts, en twee centrale sproeiers. Een indrukwekkend ding, maar uit niet een van die sproeiers stroomt water. In het station hangt een nieuw digitaal bord. Jammer genoeg kan voorlopig niet worden aangegeven van welk perron de treinen vertrekken.

DE VUILNISBAK VAN DE USSR

Kazachstan wil vooruit en holt zichzelf daarbij ongetwijfeld voorbij. Tegelijkertijd grijpt het naar zijn nomadische verleden

terug om zich een identiteit aan te meten, terwijl Kazachen allang geen nomaden meer zijn. Daar heeft Stalin korte metten mee gemaakt. Kazachen moesten proletariërs worden, arbeiders die meebouwd aan de Turkestan-Siberische spoorlijn, de Turksib. Ze mochten geen dieren meer houden, want dat was privébezit. Als ze al aan landbouw deden, moest dat op een collectieve boerderij gebeuren. Het resultaat was rampzalig. Het nomadische bestaan was verre van idyllisch geweest, maar nu heerste er hongersnood. Alles werd geconfisqueerd door de

Kazachen zijn allang geen nomaden meer, daar heeft Stalin korte metten mee gemaakt. Ze moesten arbeiders worden, mochten geen dieren meer houden, want dat was privébezit

Op de trein van Almaty naar Astana.

staat, en dan nog werd meer opgeëist. Op schilderijen staan uitgemergelde Kazachen afgebeeld die met hun laatste krachten bij gewapende Sovjet-soldaten om voedsel bedelen. Die bewaken een goederentrein waarin het graan dat Moskou vorderde, wordt weggevoerd.

Over Stalin zul je in Kazachstan geen goed woord horen. Nergens hangt zijn portret. De standbeelden van Lenin en Marx zijn in een parkje bij elkaar gezet, maar er is geen Stalin bij. In Rusland wordt hij de laatste tijd gerehabiliteerd, maar niet in Kazachstan. Voor zijn beleid kennen ze maar één woord: repressie. De straffampen die hij liet bouwen, kunnen vandaag worden bezocht. Alzhir is er zo eentje, in de buurt van Astana. Er werden alleen vrouwen geïnterneerd, dikwijls waren ze getrouwd met een zogeheten landverrader. Een wet van 1937 bepaalde dat ook de echtgenotes als vijanden van het volk moesten worden geïnterneerd. Als ze kinderen hadden, mochten die bij hen blijven tot hun derde verjaardag. Daarna werden ze in een weeshuis gestopt.

Op een plein bij het kamp worden de helden van de Tweede Wereldoorlog geëerd, zeshonderdduizend Kazachen sneuvelen. De Kazachse soldaat die op 2 mei

Een selfie nemen bij het meer in Almaty, een stad met schwung

1945 in Berlijn mee op het dak van de Rijksdag stond toen de communistische vlag er werd gehesen, heeft hier een buste op een sokkel. In het Militair Historisch Museum in Astana hadden we hem al gezien in een diorama. Daar kreeg hij een hoofdrol: hij hield de vlag vast.

Aan de rand van het stadje staan verlaten fabrieken en bouwvallige huizen, sommige nog bewoond. Wanneer we foto's maken, komen boze mannen ons weggagen. We mogen niet zo'n negatief beeld ophangen van Kazachstan, terwijl er zoveel moois is. Dat is waar. Maar er is ook ontstellend veel verval. Fabrieken, mijnen, woonblokken, soms zelfs hele stadjes uit de Sovjettijd staan te verkrotten. Kazachstan was de vuilnisbak van de USSR, politieke gevangenen werden er gedumpte én er werden kernproeven gehouden in een gebied dat de naam Polygoon 2 kreeg om de vijand te misleiden, die zou tevergeefs naar Polygoon 1 op zoek gaan.

EEN THEEBUS MET SLOTJE

Stalin gaf aan Beria, het beruchte hoofd van zijn veiligheidsdiensten, de opdracht een geschikt gebied uit te kiezen. Beria vond het ten westen van Semey. Daar woonde helemaal niemand, loog hij. Tussen 1949 en 1989 werden er 456 atoomproeven gehouden, tot 1963 boven de grond, later in tunnels. Vandaag is er een Instituut voor Stralingsveiligheid en Ecologie met een museum waar in bokalen lichaamsdelen van dieren worden bewaard die aan hoge dosissen

In het museum bij zijn huisje in Semey ligt een kopie van de zware ketting die de verbannen Dostojevski moest dragen. Hier was hij relatief gezien een vrij man. Hij mocht niet reizen, maar kon schrijven

straling werden blootgesteld. Hoewel er niets meer te verbergen valt, mogen we er niet naar binnen. De aanvragen die we hadden ingediend, zijn ergens op een kantoor-tje blijven hangen. Er wordt druk getelefoneerd, maar telkens krijgen we een 'njet'.

Terwijl we wachten, komen twee onderzoeksters uit Moskou ons vragen of we een geigertellertje bij ons hebben. De straling kan verschillen van meter tot meter, altijd je tellertje checken, drukken ze ons op het hart. We schudden ons hoofd: geen tellertje en ook geen toestemming. Om ons te troosten stelt onze taxichauffeur voor een ontmoeting te regelen met 'een mutant', een man die zwaar misvormd in het Polygoon-gebied is geboren. Nee, dank je, zeggen we.

Semey, het vroegere Semipalatinsk, is de stad waarnaar in 1854 Dostojevski werd verbannen. Hij had er toen vier jaar dwangarbeid opzitten in Omsk. In het museum bij zijn huisje in Semey ligt een kopie van de zware ketting die hij vier jaar lang om zijn enkels moest dragen. In Semey was hij relatief gezien een vrij man. Hij mocht niet reizen, maar hij kon schrijven. En hij werd hopeloos verliefd op de getrouwde Maria. Na de dood van haar man hield ze hem nog een tijd aan het lijntje. Uiteindelijk gaf ze haar jawoord, maar het werd een erg ongelukkig huwelijk.

Er zijn voorwerpen uit Dostojevski's tijd geëtaleerd: een ganzenveer, een theebus met een slotje, een samowaar. Er is ook een zaal met werkjes van kinderen uit School Nummer 1 – het thema was de zee, Joost mag weten wat Dostojevski ervan zou hebben gedacht. In zijn *Aantekeningen uit het dodenhuis*, waar hij in Semey aan begon, schreef hij met de nodige tegendraadsheid: 'Men kan zich gelukkig voelen in Siberië, het klimaat is er uitstekend.' Dat kwam misschien door die verliefdheid van hem.

In het jaar dat Dostojevski in Semey arriveerde, bouwden de Russen in het zuiden fort Verny op een plek waar al in de tiende eeuw halt werd gehouden op een van de zijderoutes. De stad die er toen ontstond, werd door de troepen van Dzingis Khan vernield. Van het Russische fort is niet meer overgebleven dan een kaal heuveltje. Het bord dat er is neergezet, gaat achter takken schuil; als je op het heuveltje klautert, kijk je uit op een vuilnisbelt. Dat klinkt deprimerend, maar Almaty is een stad met schwung. Vroeger heette ze Alma Ata – vader van de appel, want appels komen ervandaan. En dus, grapt iemand, kan het niet anders of het aards paradijs lag in Almaty, aan de voet van de Zailysky Alatau.

Ik kan me voorstellen dat een mens zijn hart in Almaty verliest, zeker in de vroege zomer wanneer de tafels in de bazaar onder ladingen verse vruchten gebukt gaan, en de eeuwige sneeuw sprankelt in de zon, en het water uit de bergen in de kanaaltjes klatert, en de rozen in bloei staan, en je op een terrasje bij de Georgiër heerlijk kunt eten. Je wordt er nat van het water uit de sproeiers. Die zijn pas geïnstalleerd en mogen daarom niet uit. Het moet een tikkeltje bevreemdend en absurd blijven, anders zou je warempeel vergeten dat je in Kazachstan bent.